

KYRKORNA I SILTE

OM:

*KYRKOBYGGNADER OCH KYRKOFYND FRÅN DET
TIDIGMEDELTIDA GOTLAND*

Författare: Adam Hultberg

Vårterminen 2015

Kandidatuppsats i Arkeologi, 15HP

Uppsala Universitet, Campus Gotland

Handledare: Christoph Kilger

Abstract

The churches in Silte, on church buildings and church finds from early medieval Gotland.

This paper looks to examine the relationship between the church buildings and archaeological finds from under the church floor in Silte parish on the Baltic isle, Gotland. The material was excavated in 1971-1972, after evidence of an older wooden church was uncovered during restoration work. This older structure, revealed to have consisted of a chancel and choir, had evidently been connected to the present stone choir for some time. The well preserved foundation was excavated along with a rich archaeological material consisting of, amongst other things, some 1700 coins and 18 graves along with skeletal material indicating an additional 25 individuals. In this thesis the material and the buildings are put into context and an attempt is made to link it to different phases of christianization. One connecting to the timbered stave church, and one to the later stone church. The results are then used to make a connection between this development and the formation of the parish system on the island and the increased stratification of church and society during the early Middle Ages in Sweden and Scandinavia.

Keywords: Stave-church, church, christianization, parish, Gotland, Scandinavia, graves, coins.

Nyckelord: Stavkyrka, kyrka, kristianisering, socken, Gotland, Skandinavien, gravar, mynt.

Adam Bertil Caesar Söderholm Hultberg - Visby 2015

Bachelors thesis in archaeology, 15 ECTS

The department of archaeology and ancient history, Uppsala University, Campus Gotland

Cramérgatan 3, 62167, Visby, Sweden

Innehåll

DEL I

1.1. Teoretisk utgångspunkt	4
1.2. Problemformulering	5
1.3. Syfte & Frågeställning	5
1.4. Val av källmaterial	5
1.5. Metod & Upplägg	6
1.6. Forskningshistorik	6
1.7. Bakgrund	8
1.8. Silte socken och kyrka	11

DEL II

2.1. Källmaterialet	14
2.2. Gravarna	16
2.3. Mynten	20
2.4 Spridningsanalys	24
2.5. Myntens stratigrafi	26
2.6. Det övriga fyndmaterialet	28
2.7. C-14	29

DEL III

3.1. Diskussion	31
3.2. Resultatsammanfattning	35
Källor	36
Bilder och illustrationer	38
Förkortningar:	38

1.1. Teoretisk utgångspunkt

Uppdelningen av gången tid och av historien i perioder är något vi gör för att lättare förstå vårt förflutna. Vi delar upp perioder utifrån olika markörer som vi anser vara utmärkande för, och definiera, olika tidsrymder. Arkeologin har sina indelningar, historisk tid lika så. Inom andra discipliner finns andra namn med andra avgränsningar. Inom Svensk religionshistoria och teologi benämns exempelvis århundradena omkring det förra milleniumskiftet "missionstiden". I skandinavisk arkeologi benämns samma period "vikingatid". På kontinenten utgör dessa århundraden slutet av den tidiga medeltiden. Medeltiden, som i Skandinavien tar vid efter vikingatidens slut, med kristendomen som en av de viktigaste markörerna för den nya eran.

Likt många andra länder i Europas periferi blir de nordiska länderna kristnade genom mission. Redan på 400-talet kommer den nya religionen till Irland medan det dröjer ända till 1400-talet innan de baltiska länderna slutligen blir, med svärdet, omvända. De europeiska missionerna pågår med andra ord i närmast ett årtusende. I denna period, under vilken den katolska kyrkan växer sig ständigt starkare, skapas också en omfattande organisation som både kontrollerar och binder samman stora delar av Europa. Religionsskiftet tar med sig många världsliga förändringar, det ändrar statskick, ekonomi, och hela sättet på vilket samhällena organiseras. Men det ändrar också mentaliteten och människors syn på sig själva, varandra, och världen omkring dem. Ser vi till *annales skolans* historiesyn är det just sådan stora mentalitetsförändringar som för historien framåt.

Kanske förändrade den nya ordningen inte människornas vardag avsevärt, de har brukat sin jord, tillbet en gud, begravt och sört för sina döda. Men i backspegeln ser vi kristianiseringen, jämte den neolitiska och den industriella revolutionen, som en av de enskilt största förändringarna i vår historia. Kristendomens ankomst i Skandinavien är ett startskott för den europeisering som fortfarande pågår idag. Vår identitet i Skandinavien, som "västerlänningar" eller "européer", grundar sig i den gemenskap som kyrkan skapat. Parallellt med den utvecklingen sker också en utveckling på lokal nivå. Det skapas nya organisatoriska enheter, socknarna, som baserar sig på tillhörighet till en kyrka. Människorna däri får en gemensam känsla av tillhörighet, utöver den till släkt eller gård. Denna förändring kan spåras i arkitektoniska uttryck och i det arkeologiska materialet.

1.2. Problemformulering

Det rika beståndet av medeltida stenkyrkor på Gotland har varit föremål för studie av en mängd historiska fenomen. Utifrån byggnaderna och kringliggande arkeologiska fyndigheter har man försökt spåra utveckling och strukturer, såväl inom den kyrkliga sfären som utanför. Det omfattande stenmaterialet står i skarp kontrast till de fåtaliga träkyrkorna, av vilka endast ett drygt dussin är kända. Träkyrkorna, som trots detta tros ha föregått så gott som alla sentida stenkyrkor. Denna uppsats fokuserar på ett av de mest utförligt undersökta exemplen, Silte kyrka. Fokus ligger på det arkeologiska materialet och dess koppling till det byggnadshistoriska skeendet. Uppvisas det här en förändring över tid och vad representerar i så fall den förändringen?

1.3. Syfte & Frågeställning

Syfte

Syftet med föreliggande uppsats är att utforska kyrkplatsen i Silte utifrån det arkeologiska fyndmaterialet. Går det att se övergången från trä- till stenkyrka i arkeologin, vad representerar de olika perioderna och hur kan de avgränsas? Övergången kopplas ofta till omställning från gårds- till sockenkyrka, är så också fallet här? Undersökningen ser till den äldsta kristna bebyggelsen på platsen och avser tidsmässigt avgränsa denna på ett säkrare sätt än vad som idag är tillgängligt. Utifrån arkeologiskt material upptaget på 1970-talet och i samverkan med tidigare analyserande undersökningar kan ett första och sista datum för den stavkyrka som stått på platsen förhoppningsvis avgränsas även i fyndmaterialet.

Frågeställning

- Går det att isolera delar av fyndmaterialet, som tillhörande trä- respektive stenkyrkan?
- Vilken information kan detta ge om de olika kyrkobyggnaderna och deras datering?
- Finns det tecken på kontinuitet eller ideologisk förändring i övergången från trä- till stenkyrka som illustreras i fyndmaterialet?

1.4. Val av källmaterial

På Gotland finns över ett dussin, arkeologiskt kända eller antagna, stav- eller träkyrkor (SvK; Ahrens, 1981). Dessa har bevarats i olika grad och är bevarade på olika sätt. Vanligt är att byggnadsmaterialet är bevarat och återanvänt i senare kyrkors konstruktioner. Problematiskt här är

att det inte säkert kan beläggas att stavkyrkorna faktiskt stått i anslutning till de stenkyrkor som vi ser idag. Exempelvis har det föreslagits att Hemse stavkyrka endast importerats dit som golvvirke och ursprungligen stått i Grötlingbo (Thunmark-Nylén, 1980). I Silte är däremot grunden bevarad *in situ* och byggnaden kan dessutom knytas i direkt kontinuitet med den senare stenkyrkan då trärester bevarats i putsen på korväggen. Av denna anledning har hela långhuset totalundersökts, men materialet har studerats i väldigt liten utsträckning då det framför allt varit byggnadens konstruktion som ansetts intressant.

1.5. Metod & Upplägg

Det metod och det tillvägagångssätt som kommer användas i närmandet av materialet är främst en stratigrafisk och rumslig analys av fyndmaterialet. Detta kommer att analyseras och visualiseras med hjälp av en GIS-simulering. I denna kan material och områden avskiljas för att sedan analyseras individuellt och komparativt. Då materialet är utförligt dokumenterat men ej rapporterat i sin helhet föreligger stort arbete med sammanställning för att skapa analysplattformen i ett GIS.

1.6. Forskningshistorik

Svenska och Gotländska stavkyrkor

För, i skrivande stund, närmast exakt etthundra år sedan utgav fil.dr Emil Ekhoﬀ (1914-1916), i tidens anda, det omfattande praktverket *Sveriges Stavkyrkor*. I denna volym sammanställde han de då kända tolv svenska stavkyrkor som inkluderade den ännu stående i Hedared, Västergötland. Detta verk baserades i stort på jämförelser med de Norska, samt exempel från Danmark och den stavkyrka som finns bevarad i Greenstead, i England (Ekhoﬀ, 1914-1916). Ett större verk publicerades av Gerda Boëthius under namnet *Hallar, Tempel och Stavkyrkor* (Boëthius, 1931). Men även detta är idag åldrat och berör endast en mindre del av det tillgängliga källmaterialet.

Leif Anker författade 1999 en kortare text med namnet *Gotlandske Stavkirker*. I denna skrift diskuterar han forskningshistoriken och tar upp en del undersökningar och källor, främst behandlande det norska materialet. Han kommer till slutsatsen, angående den övergripande forskningen, att “[...]noen større samlet framstilling av det gotlandske och svenske stavkirkematerialet er foreløpig ikke gitt ut siden Ekhoﬀs og Boëthius’ tid” (Anker, 1999). Någon sådan har heller inte utkommit under de senaste femton åren. Däremot måste man nämna att det idag finns många mer eller mindre belagda stavkyrkor på Gotland, och att många av dessa har

presenterats i de kontinuerligt utgivna *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium*. I serien finns två volymer speciellt vridna åt de svenska, medeltida träkyrkorna, dock behandlas i dessa inte något arkeologiskt material.

En sammanställning av stavkyrkomaterialet som bör nämnas här, men som tyvärr inte kunnat nyttjas i någon större utsträckning på grund av språkliga barriärer, är Claus Ahrens *Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa*. Här i listar han sammanlagt 13 kända eller troliga träkyrkor på Gotland. En ytterst kort sammanfattning av boken finns tillgänglig på Svenska under namnet *Tempel i trä, om missionstidens kyrkor* (Ahrens & Lagerlöf, 1984).

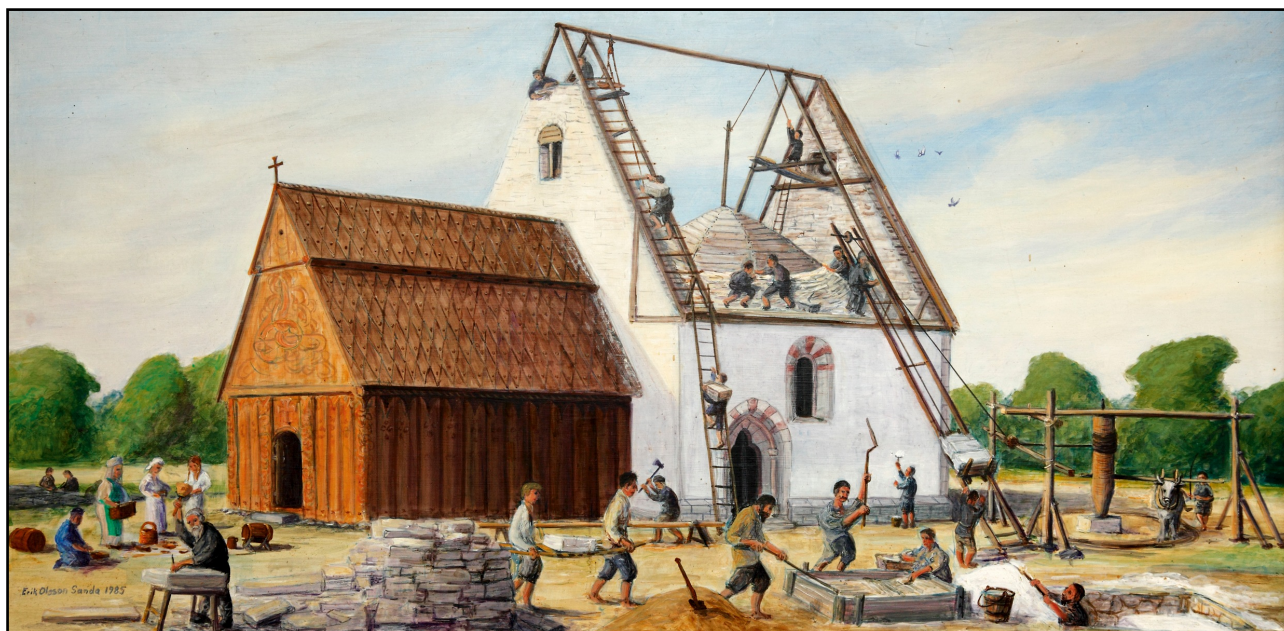
Gemensamt för alla ovan nämnda verk är ett stort fokus på byggnaderna och främst deras konstruktion. Roberta Gilchrist (2014) har skrivit om kyrkoarkeologins utveckling i modern tid och visar att detta grundar sig i kyrkovetenskapens ursprungliga koppling till restaureringskonsten på 1800-talet. I den moderna arkeologin syns detta fokus på funktion och ekonomi främst mellan åren 1970-1995. Efter detta tar ett mer postprocessuellt synsätt vid, och forskningen antar ett mer antropologiskt perspektiv som ser till människorna i kyrkan och kyrkan i samhället (Gilchrist, 2014). Nyare verk berör således sällan byggnaderna i samma utsträckning.

I Sverige kan nämnas bland andra Ann-Sophie Gräslund, som skrivit allmänt om arkeologins roll i studiet av kristnandet. Speciellt nämnvärd är boken *Ideologi och mentalitet, om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont* (Gräslund, 2001). Gräslund har även medverkat flitigt i det uppsalensiska projektet *Sveriges kristnande*. Främst publikationerna 1, 3 och 5 är relevanta för föreliggande uppsats frågeställning. En god översikt av missionstiden och den tidiga kyrkan i Sverige, samt relevanta fördjupningar, finner man i *Sveriges kyrkohistoria*, band 1 (Nilsson, 1998).

Silte kyrka

Undersökningen som berörs i denna uppsats utfördes mellan åren 1971-72 och är undertecknad Ragnar Engeström och Gustaf Trotzig. Den dokumenterades i form av fotografier, planritningar, och en dagbok. Däremot utkom aldrig någon rapport, utan denna sammanställdes först 2012 av Malin Eriksson vid Gotlands museum. Enligt denna rapportsammanställning har resultaten från undersökningen publicerats på tre platser. En artikel av Gustaf Trotzig i *Gotländskt arkiv* 1972 (Trotzig, 1972), *Arkeologi i Sverige* 1971 och 72, samt volym 215 av *Sveriges Kyrkor, Silte kyrka* av Mats Bergman (Bergman, 1992). Endast en text har mig veterligen publicerats som direkt rör

själva fyndmaterialet från Silte kyrka. En artikel publicerad i Fornvännen 1999 av Nora Liljeholm, under rubriken *Gravfält kontra kyrkogård - Bysans kontra Rom* (Liljeholm, 1999). Utöver dessa verk, som specifikt behandlar undersökningsresultaten, och främst då stavkyrkan, har en stor mängd litteratur publicerats angående de gotländska kyrkorna, deras ursprung och datering, samt om öns kristnande av bland andra Lena Thunmark-Nylén och Gustaf Trotsig m.fl.

(Fig.1) Akrylmålning föreställande uppförandet av stenkoret i Silte. © Erik Olsson/BUS 2015

1.7. Bakgrund

Innan vi går in på den formella analysen av det behandlade källmaterialet krävs en viss överblick av det kulturella klimatet på Gotland och i Norden under den aktuella perioden. Följande kapitel ämnar ge en överblick över några underliggande förhållanden och samhällseliga aspekter som kan vara nyttigt inför tolkningen av materialet.

Missionstidens kyrkor

Att de första kyrkorna i Norden antagligen byggdes av trä går att läsa i inledningen till de flesta böcker om medeltiden. Stavkyrkor och knuttimrade träkyrkor tror man idag har funnits på så gott som alla sentida kyrkplatser. Som protokyrkor, innan de äldsta i sten byggs runt 1000-talets mitt, har träkyrkor uppförts i hundra-, om inte tusentals. Denna tidsperiod, som vi främst känner som vikingatiden, benämns även missionstiden. Till Danmark kommer missionärerna redan på 700-talet, till Sverige och Gotland något senare. Adam av Bremen berättar på 1070-talet att det skall finnas trehundra kyrkor bara i Skåne. Dessa bör närmast uteslutande varit stavkyrkor i trä (Ullén, 1995).

Det påpekas ofta idag att kristnandet av Norden inte är en snabb omvälvande händelse, utan en lång utdragen process, denna kan spåras arkeologiskt och konsthistoriskt i olika steg. Gravläggningar sker på gamla ättebackar enligt kristet maner, kors och krucifix dyker upp på runstenar och gamla hedniska kultplatser får nya roller för den kristna tron. Enhetligt för den tidiga missionstiden är att omvändningen verkar ske på lokala villkor. Gammal praxis och en förkristen symbolframställning lever kvar även i kristna uttryck. Ser vi på de tidiga stavkyrkorna, är de ofta smyckade med ålderdomlig ornamentik i vikingatida djurstil, så som i Hemse och Guldrupe. Motiven erinrar om den vikingatida, hedniska föreställningsvärlden och uppvisar motiv så som Sigurds kamp med draken Fafner (Ullén, 1995). Denna kontinuitets omfattning i valet av kyrkplatser har dock ifrågasatts redan tidigt, av Olaf Olsen (1966). Men det finns mycket belägg för att gamla kultplatser används för att fira kristen mässa, över hela Skandinavien. Exempel på sådana platser är kyrkorna i Mære, Eskilstuna, Estuna, och Frösön där guldgubbar och djuroffer hittats under kyrkogolven (Gräslund, 1992). På Gotland tar de gamla bildstenarna in en kristen ornamentik med kors, inblandade med djurstil samtidigt som de behåller sin nyckelhålsform.

Stav- och träkyrkor i Sverige, i Norden, och på Gotland.

Av de tidiga missionskyrkorna finns nu inga bevarade. Det sägs allmänt att de första kyrkorna byggdes av trä i hela Norden och att dessa har föregått de absolut flesta stenkyrkor vi ser idag. Men trä är förgängligt och dessa tidiga konstruktioner har gett vika för både röta och utveckling. I vissa delar av Sverige har trätraditionen överlevt av praktiska skäl. Ett skogsbälte går tvärs över landet och inkluderar Småland, Närke, Värmland, delar av Västergötland, samt södra Östergötland. I dessa skogstrakter har man under hela medeltiden byggt kyrkor av trä. De överlevande kyrkorna härstammar dock som tidigast från 1200-talet. Endast en stavkyrka finns bevarad och den är dendrokronologiskt daterad till så sent som c. 1500. Den antas dock ha byggts som en kopia av en äldre föregångare som stått på samma plats. Resterande medeltida träkyrkor som finns bevarade i Sverige är knuttimrade (Bonnier, 2008). Denna teknik, tillsammans med skiftesverk, är de vanligaste byggnadsteknikerna för profana byggnader i så väl stad som på landsbygden under stora delar av medeltiden. Under senare delar av medeltiden blir korsvirkesteknik vanlig i skogfattiga områden och runt samma tid börjar stenhus uppföras i flera delar av Skandinavien. Stavtekniken tycks ha använts främst till kyrkobyggnader, och främst i den äldsta kristna tiden.

Långt innan sten blir vanligt i bygget av boningshus används materialet till kyrkobyggen. I Sverige främst i de centrala områdena, Götalands slättbygder, Mälardalen, Skåne och på Gotland. De byggs

redan i mitten på 1000-talet, men en avgränsning kan dras vid sekelskiftet 1100. Nordens äldsta säkert daterade stenkyrka låg i Roskilde, där domkyrkan ligger idag, den är daterad till 1027. Den katolska kyrkan krävde att kyrkorna skulle byggas av sten (Olsen, 1993). Endast i Norge och i Sveriges glesbygder, långt från den centrala kyrkliga organisationen fortsatte man bygga i trä under medeltidens senare delar.

Gotland, en ö i Norden

Även om det finns stora likheter mellan kristianiseringsprocessen i de nordiska länderna och dess olika delar så finns det självklart också skillnader mellan olika regioner. Gotland har, som alltid, en särställning i regionen och kan inte tas upp endast som en del av ett svenskt eller nordiskt skeende. Gutasagan ger mycket information om den första missionen till Gotland, men denna information måste användas väldigt kritiskt. Det beskrivs däri två olika händelseförlopp som står i viss motsättning till varandra. Utan att gå in på detaljer kan man kortfattat säga att till mer specifika skildringarna om hur kyrkor byggts och bränts, och om S:t Olofs, Ormikas och Botairs liv och öden kan man nog vara ganska kritiskt då detta är svårt att belägga arkeologiskt. Vissa saker, som är mer intressanta för denna studie, kan däremot antagas ha något större tillförlitlighet. Exempelvis skrivs i sagan om hur Botairs första kyrka bränns ned av de hedniska gotlänningarna, att det var en träkyrka som brändes stärks av de många arkeologiska spåren efter sådana över hela ön. Fortfarande när Gutasagan nedtecknas på 1200-talet, är det mycket möjligt att trä- eller stavkyrkor fortfarande stått kvar och används på ön.

Under lång tid genom historien har Gotland utgjort en egen kultursfär med kraftiga influenser från många länderna runt Östersjön, blandat med inhemska eller "unikt gotländska" traditioner. Det beskrivs i Gutasagan hur de första kyrkorna vigs av biskopar på genomresa till eller ifrån det heliga landet (Andrén, 2011). Detta talar för möjligheten till en östlig influens under missionstiden. Till viss del stärks detta av de arkeologiska källorna. Rysk-bysantinsk ornamentik återfinns både i arkeologiskt material från stavkyrkorna i Eke och Sundre, samt i flera stående stenkyrkor, se exempelvis Garda och Källunge (SvK). Den bevarade plankan från Eke äger olika dateringar, från 1130 till 1200 (Svahnström, 1993). Detta visar också att stavkyrkorna inte uteslutande är en arkaisk efterleva av en hednisk/kristen hybridisering, som vi tycks se i ornamentiken från Hemse och Guldrupe. Istället ser vi ett östligt, kulturuttryck som applicerats i den tidiga medeltidens stavkyrkor. Om inget annat, visar detta på den stora variation som finns även i en så pass begränsad kultursfär, som Gotlands landsbygd trots allt utgör.

Frågeställningen om dessa byggnaders ursprung begränsas inte bara till ur vilka kulturella förhållanden de första kyrkorna sprungit. En stor fråga som debatterats livligt, speciellt inom den gotländska arkeologin, är det sociala ursprunget, på vems, eller vilkas initiativ kyrkorna uppförts. Här kan listas fyra huvudsakliga teorier, med hänvisning till C. F. Hallencreutz (1991). Han listar följande som möjliga initiativtagare, kungamakten, den centrala kyrkliga organisationen, bondemenigheten via tingen, samt lokala stormän och aristokrater (Hallencreutz, 1991). På Gotland framhålls framförallt de två senare alternativen, då varken kung eller kyrka haft någon större närvaro på ön under missionstiden. Den egalitära bondemenigheten och de gemensamma besluten i samband med kyrkbyggena framhålls av forskare så som Sven-Olof Lindqvist och Tryggve Siltberg (Lindqvist, 1981; Siltberg, 2011) Medan storgårdsteorin senast argumenterats för av Anders Andrén (2009). Roma kloster grundas först 1164 (Andrén, 2011). Exakt vilket år Gotland inkorporeras i Linköpings stift vet vi ej, men det tros vara omkring samma tid. Detta skulle kunna ge en indikation om när den kyrkliga organisationen får fäste och inflytande på ön.

1.8. Silte socken och kyrka

Silte ligger på södra Gotlands västkust, i Hablinge ting. Sedan medeltiden har socknen varit annex till Hablingbo. Arkeologin är, som över hela Gotland, rik. Men vikingatida myntfynd och gravfält från järnåldern är kanske de fornlämningar som mest relaterar till kyrkan och dess ursprung. Bland de mer märkvärdiga kan nämnas två bildstenar, av vilka en återfinns på kyrkogården. Denna sten har en tydlig nyckelhålsform vilket placerar den i den yngre järnåldern, och i samma kategori som de kristet ornerade bildstenarna. Det är dock svårt att veta om den står på ursprunglig plats. På kyrkogården har även framkommit vikingatida fynd som erinrar om det dräktgravskick som förknippas med kyrkogårdsfynd från brytningstiden mellan hedendom och kristendom. I direkt relation till kyrkplatsen kan man möjligtvis även knyta gravfältet Stora Hallvards, som är beläget endast 400 meter från kyrkan. Vid undersökningar på 30- och 40-talen framkom 16 vikingatida skelettgravar med vissa indikationer på kristen influens. Bland annat fann man ett krucifix i koppar, dess anknytning till gravarna är dock ej fastställd. Den möjliga kontinuiteten mellan Stora Hallvards och de äldsta gravläggningarna vid kyrkan har diskuterats av Nora Liljeholm (1999).

En övergripande sammanställning av fornlämningarna i socknen finns i *SvK 215*, författad av Lars Löthman (1992).

Innan vi kan börja analysera de arkeologiska lämningarna måste vi lyfta blicken och se till vad som finns på kyrkplatsen idag. Den äldsta delen av stenkyrkan, koret, byggdes enligt gängse uppfattning någon gång kring 1200-talets mitt, och är daterat på konsthistoriska grunder. Långhuset skall ha tillkommit kort därefter vilket bland annat antyds av de enhetliga socklarna. Däremot är viktigt att notera att putsrester finns på korets västgavel, vilka syns från långhusvinden (Bergman, 1992). Detta antyder att partiet stått exponerat under någon tid, innan långhuset uppfördes. En ytterligare indikation på detta är tjärspåren från stavkyrkan inuti långhuset. Dessa visar att stavkyrka och stenkör varit sammanfogade under en period. Men om vi ser till stavkyrkogrundens utsträckning blir det tydligt att byggnaderna länkats ihop med en kortare utbyggnad av stavkyrkans väggar och tak. Se mellanrummet mellan stavkyrkans grundmur och stenkoret som framträder tydligt på figur *K1*. Att stavkyrkan rivits i etapper blir därmed uppenbart. Däremot är det svårt att säga under hur lång tid de två byggnaderna stått tillsammans. Vid århundradets slut uppfördes tornet och kyrkan hade då till stor del fått det utseende som den fortfarande har idag. Stilistiskt är byggnaden enhetligt gotisk.

DEL II

UNDERSÖKNING

2.1. Källmaterialet

Redovisning av empirisk data

Då vi nu klargjort för bakgrunden, och för något om det religiösa landskapet vid tiden, är nästa steg att se till den specifika, empiriska data som denna undersökning bygger på. I samband med undersökningen utkom aldrig någon rapport, utan denna sammanställdes först fyrtio år senare, som del av GF:s rapportprojekt. Redan 1992 publicerades fyndlistorna av Mats Bergman i SvK (Bergman, 1992). Det är dessa som tillsammans med listorna från rapporten ligger till grund för de digitala versioner som använts vid analysen här i. Den GIS-plattform, i vilken datan analyseras, är sammanställd utifrån planritningar av den nuvarande kyrkobyggnaden, en översiktsplan av det utgrävda området, samt fragmentariska fältritningar som legat till grund för den färdiga planritningen. Till stor del har forskningsarbetet som ligger till bakgrund för uppsatsen bestått av en “undersökning av en undersökning”. Resultatet är den GIS-plattform som presenteras här i, samt tillhörande fyndlistor, vilka blivit kraftigt reviderade då lägesbenämning tidigare saknades på ett stort antal poster.

Arkeologisk undersökning 1971-1972

Det var vid konserveringsarbete i den nuvarande kyrkans långhus som konstnären och konservatorn Erik Olsson upptäckte trärester och spår av tjära i korets västvägg. Tolkningen gjordes att dessa tillhört en äldre kyrkobyggnad, sammanfogad med det nuvarande koret. Ett provschakt öppnades i december 1971 av Gustav Trotzig, med personal från RAGU. Schaktet öppnades i anslutning till triumfbågens norra del, i långhuset, och mätte 2.5 x 4 meter. I och med de intressanta resultat som framkom i provschaktet beslutades att framtaga hela stavkyrkans grund. Detta undersökningsområde omfattade hela den nuvarande kyrkans långhus.

(Fig.2) Översiktsfoto som visar den utgrävda stavkyrkogrunden samt placeringen av de tjärspår som dokumenterats i korets östvägg. I ett rekonstruktionsförsök är resvirket representerat av plastmallar med måtten 70x17 cm.

Foto: Waldemar Falck, januari 1972 (ATA).

Ett koordinatsystem etablerades med måtten 8 x 12 meter. Undersökningsområdet inkluderar således 96 rutor, om 1 m². Utgrävningen stod under ledning av Ragnar Engeström från RAGU.

Dokumentationsmaterialet

Det dokumentationsmaterial som använts som underlag för denna uppsats är mig tillhandahållet av Christoph Kilger, som jag här vill passa på att tacka. Dokumentationen i form av fotografier och planritningar är hämtat från ATA. Fyndlistorna som använts är publicerade i rapporten och har sedan reviderats utifrån *SvK volym 215, Silte Kyrka* (Bergman, 1992).

Lista över undersökningsdokumentation (Länsstyrelsens dnr. 413-847-1997).

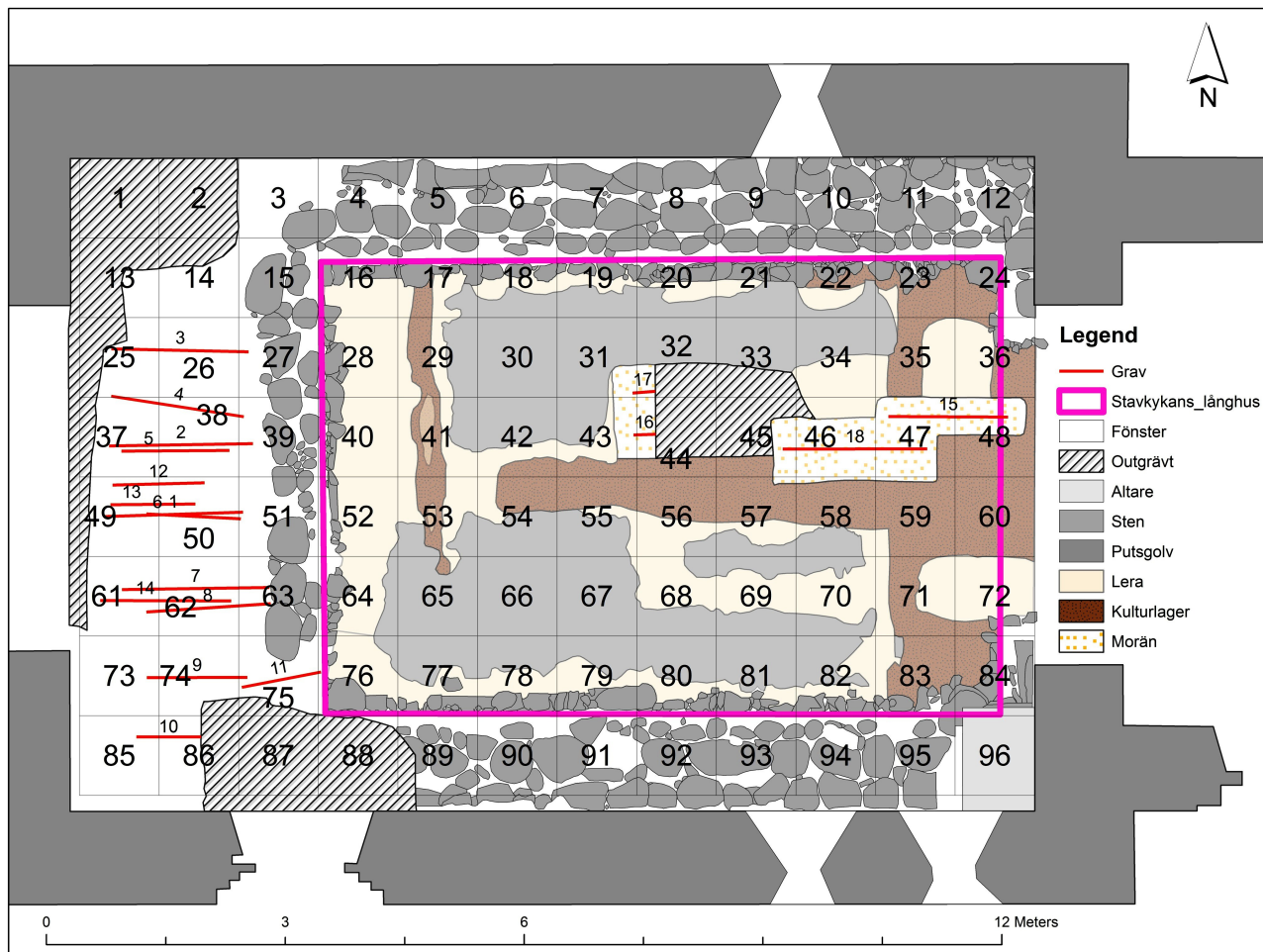
- Arkitektonisk planritning: Ritad av E O Karth, 1960.
- Översiktsplan: Ritad av Waldemar Falck och visandes de två olika undersökta områdenas utsträckning samt outgrävda områden.
- Fältritningar: Fyra ritningar som visar det undersökta området uppdelat i fyra hörn. På dessa ritningar finns bl.a de 18 gravarna utmärkta. Även höjddata har härifrån kunnat tolkas.
- Arkeologisk planritning: Renritning av fältritningarna, ej inkluderande all information från dessa.
- Profilirritning: Nord-sydligt tvärsnitt av hela undersökningsområdet, ritad mot väster.
- Fotografier: Svart/vita dokumentationsfotografier, totalt 215 stycken.
- Dagboksanteckningar: Skriven av Ragnar Engeström. Totalt omfattande 51 ark. Grävdagboken redovisar undersökta områden dag för dag, den är dock bristande och tydligt subjektiv utifrån undersökningens fokus på konstruktionen.
- C-14 dateringar: Analysresultat av fyra prover av kol- och trämaterial. Utförd av Lars Engstrand vid Laboratoriet för radioaktiv datering i Stockholm.
- Fyndlistor: Fyndlistorna har myntbestämning utförd av Catharina Nilsson och Eric Swanström (Bergman, 1992).

Stavkyrkans grund

Väggarna, eller stavarna, har stått i den omsorgsfullt konstruerade och väldränerade stavrännan. Rännan har varit tätad med lera. Lera har även legat som ett lager under golvet i stavkyrkan, ovan den mylla eller det kulturlager som byggnaden uppförts på. På lerlagret har lagts ett golv av kalkputs som, av allt att döma, fungerat som stavkyrkans innergolv. Golvet har legat bevarat i två stora områden, norr och söder om mittaxeln. I dessa områden har ej grävts igenom putsgolvet (Trotzig, 1972).

2.2. Gravarna

I utgrävningen framkom arton mer eller mindre intakta gravar. Förutom dessa påträffades spridda benrester som indikerar ett minsta möjliga individantal av ytterligare tjugofem. Av de individer som påträffades *in situ* var fyra (15,16,17, 18) lagda innanför stavkyrkans grundmur. Dessa fyra bör utan tvekan höra till stenkyrkans användningsperiod. Detta då de av allt att döma nedlagts efter att man grävt igenom stavkyrkans putsgolv.

(Fig.K1) Karta över det utgrävda områdets rutsystem. Nämnvärda lager är stavrännan, stavkyrkans putsgolv samt kulturlagera, som visar spår av försvunna träkonstruktioner. Profilschaktet har påbörjats mellan rutorna 7 och 8, och sträckt sig genom hela undersökningsområdet i nord-sydlig riktning.

De resterande fjorton gravarna (1-14) återfinns alla utanför stavkyrkans västgavel. Till vilken period dessa hör är svårt att säga med absolut säkerhet men deras orientering gentemot stavkyrkan är en tydlig indikation på att de nedlagts medan denna var den huvudsakliga byggnaden på platsen. På detta tyder även till viss del fynden, som vi kommer se i nästa kapitel. Gravarna ligger på mellan 87 och 134 centimeters djup, under långhusgolvet (se kolumnen “beräknat djup” i Fig.T1).

Samtliga gravar är som nämt orienterade mot stavkyrkans grund. I enlighet med kristen tradition har de huvudet i väster och fötterna i öster. Endast en grav utmärker sig kraftigt i sin placering, nämligen grav 11. De övriga har fotänden i linje med stavkyrkogrunden. Grav 11 däremot, är placerad nästan en meter längre österut, detta placerar individens ben under grundmuren. Kronologin är svårtolkad utifrån dokumentationen. Det är svårt att säga hur och vida graven funnits på platsen innan grundstenarna lagts på plats eller om man avlägsnat dessa efter att stavkyrkan tagits ur bruk. Det relativt sett grunda djupet tyder dock på det senare alternativet.

(Fig.T1) Tabell listande gravarna väster om stavkyrkans grund, från grundast till djupast liggande. Kommentarer är tagna från fältritningarna samt från fyndlistan. Gravarnas djup är beräknat utifrån en fixpunkt, 95 cm ovanför korgolvet. Då långhusets golvyta är lägre än den i koret har subtraherats ytterligare 15 centimeter. Detta placerar gravarna i samma måttssystem som övriga fynd.

Gravarna i väster, utanför stavkyrkan:				
Grav nr:	Kommentar:	Djup: (cm)	Fixpunkt: (cm)	Beräknat djup: (cm)
11	“Kraniet borta”	197	95 (+15)	87
1	FNR: 71-78 “SK 1-2, väster om stavkyrkan”	201	95 (+15)	91
10	-	201	95 (+15)	91
2	FNR: 71-78 “SK 1-2, väster om stavkyrkan” FNR: 209 “Från bäckenpartiet skellet 2”	211	95 (+15)	101
6	-	218	95 (+15)	108
5	“På 5 är S-sidan av kroppen söndergrävd av skelett 13”	226	95 (+15)	116
7	-	227	95 (+15)	117
4	-	229	95 (+15)	119
3	“Fix 95 över korg” (korgolvet)	231	95 (+15)	121
8	“8 har grävt sönder 7”	232	95 (+15)	122
9	Södra sidan söndergrävd, för av oss ej utgrävt skelett” “Avhuggna Fötter”	236	95 (+15)	126
13	“Av skelett 13 är norrhalvan söndergrävd av 12”	236	95 (+15)	126
12	-	243	95 (+15)	133
14	-	244	95 (+15)	134

Gravarna i väster, utanför stavkyrkans grund

Det första som vi måste försöka etablera är en inbördes kronologi i det undersökta materialet. Det stora myntmaterialet ger oss bra förutsättningar för datering, men då grävningen gjorts i stick och rutor istället för kontextuellt är anknytningen mellan fynden och deras placering svår att avgöra. Det finns en höjdskillnad på runt en halvmeter mellan den djupast och grundast liggande graven, och detta kan möjligtvis användas för en relativ stratigrafisk datering. På grund av det stora antalet individer och det begränsade utrymmet har ett stort antal gravläggningar helt eller delvis grävt igenom äldre. Stratigrafin går att spåra inom mindre områden, men djupet fungerar inte som dateringsmetod för gravar som ligger lång ifrån varandra. Delar vi upp gravarna i grupper efter rutorna, från norr till söder, kan vi avgränsa sex olika gravläggningsområden i 13 rutor.

Längst i norr ligger grav 3, på ett djup av 137 cm, vilket placerar den bland de djupare liggande gravarna. Här återfinner vi även ett av undersökningens enda *in situ* -fynd. Vid hakspetsen låg ett bysantinskt mynthane (se kapitel 2.3).

I rutorna 37 och 38 ligger tre stycken gravar, från djupast till grundast liggande är de 4, 5 och 2. Till grav 2 kan vi enligt fyndlistan dessutom koppla en rad fynd, (FNR: 71-78, samt 209) dessa fynd är W-brakteater, främst av typ XXXIV:B (Lagerqvist, 1970). Således dateras grav 2 av allt att döma till perioden efter myntens präglingstid, medan 4 och 5 endast kan sägas vara äldre än grav 2.

Nästa område finner vi i rutorna 49 och 50, här ligger gravarna 1, 6, 13, och 12. Av dessa ligger grav 1 närmast ytan, drygt en meter under korgolvet, hit kan vi också enligt fyndlistan knyta några av fynden som nämns i anknytning till grav 2 (FNR: 71-78). Direkt under finner vi grav 6. Djupast av gravarna ligger nr 12, men detta betyder inte att den är äldst, det har nämligen noterats vid utgrävningen att den av allt att döma grävt sönder norra halvan av grav 13 som i sin tur har grävt sönder grav 5. Således måste dessa gravar vara yngre än de som ligger norr därom.

Nästkommande tre gravar är 14, 8, och 7, som vi återfinner i rutorna 61-63. Av dessa är 14 äldst då gravarnas koncentration ger en relativt sett tillförlitlig stratigrafi. Yngst är grav 8 då det noterats att den grävt sönder 7. Värt att notera är att det i ruta 61 återfunnits flera lösa kranier som inte kopplas till någon av de nämnda gravarna. Antagligen betyder detta att gravarna (7, 8 och 14) föregåtts av minst två eller tre gravar. Ytterligare skall noteras att det i ruta 61 hittats drygt 60 mynt, nästan uteslutande W-brakteater men även en hvid, en örtug, och en tidig gotländsk korspenning. Mynten

hittades på ett djup av som mest 50 cm. Även i ruta 62 finns det enligt fyndlistan intressanta mynt (FNR: 788-799). Tolv stycken w-brakteater finns registrerade i "L:9", där 9an indikerar decimeter under ytan. Då det första lagret benämns endast "2" och utgör de första 10 centimetrarna placeras lager 2:9 ca: en meter under långhusgolvet (se kapitel 2.5). Av dessa tolv mynt är åtminstone 9 av en yngre typ, med lägre silverhalt, från tiden efter 1361. Som all fynddata skall detta behandlas kritiskt då ingen tydlig fixpunkt anges för fyndmaterialet och höjddatan i helhet är fragmentarisk. Men då grav 7 finns registrerad på 117 cm:s djup antyder detta att den mycket möjligt nedlagts kort innan de mynten börjat cirkulera i kyrkan.

Om de återstående gravarna 9 och 11, i rutorna 74-75 har det noterats i dokumentationen att 11 (vars utsträckning genomskär grunden) blivit söndergrävd av 9. Dock är det endast säkert att de inte är samtida. Då grav 11 saknar kranium och grav nio fötter är det svårt att säga vilken som grävt sönder vilken. Enligt fältritningen har även grav 9 till del blivit söndergrävd, oklart om det här refereras till grav 10. I området har man också återfunnit ytterligare två lösa kranier.

Andra dateringsmetoder

Nora Liljeholm (1999) har gjort ett försök att datera gravarna utifrån armarnas placering. Hon utgår från en metod utvecklad av Lars Redin (1976) baserad på Lagmanshejdans gravfält i Skanör. Liljeholm anser sig kunna placera in gravarna från Silte i tre olika gravläggningsfaser efter Redins kronologi. Den äldsta, är grav 3 som har en arm placerad utmed sidan och den andra snett över skötet. I nästa fas placerar hon gravarna 6, 7 och 11, i Redins grupp IV daterad till tidigt 1200-tal. Den yngsta gruppen, Redins grupp V, dateras till sent 1400-tal. Till denna kan knytas 1, 8 och 9. Att gravarna är så sena anser Liljeholm dock osannolikt för Silte, om de ej nedlagts i stenkyrkan (Liljeholm, 1999).

(Fig.3) Gravarna i väster. Armställningarna går till viss del att tyda utifrån bilddokumentationen.

Foto: Waldemar Falck, 1971. (ATA)

I denna tolkning utelämnar Liljeholm de två gravarna innanför stavkyrkan som är totalundersökta (15, 18). Intressant att notera är att grav 18, i kyrkans mittaxel, har samma armställning som grav 3. Detta kan antingen tolkas som att båda gravarna funnits på platsen före stavkyrkans uppförande, alternativt att de båda nedlagts efter att stenkyrkan byggts. En tredje möjlighet är att Redins kronologi inte är applicerbar på det gotländska materialet.

I långhusets centrala och östra del återfinns resterande 4 gravläggningar. Två framkom i profilschaktet (16, 17) och är endast frilagda i huvudändan. De andra två (15, 18) ligger strax norr om mittaxeln, närmast koret. Av allt att döma hör samtliga av dessa till stenkyrkans användningstid. Detta tycks tydligt då putsgolvet saknas ovan dem. Mest troligt är att det grävts bort vid nedläggningen.

(Fig.T2) Gravarna i öster, ordnade från grundast till djupast liggande.

Gravarna innanför stavkyrkans utsträckning:			
Grav Nr:	Djup: (cm)	Fixpunkt: (cm)	Beräknat djup: (cm)
17	236	95 (+15)	126
16	240	95 (+15)	130
15	359	145 (+15)	199
18	361	145 (+15)	201

2.3. Mynten

Mynten är tveklöst den enskilt största fyndkategorin i Silte och dessutom den bästa förutsättningen för datering av övrigt fyndmaterial på platsen. Förutom de mynt som här behandlas, från undersökningen 1971-1972, finns 188 myntfynd dokumenterade från en restaurering 1902-1903, av vilka 169 är w-brakteater (Löthman, 1992) och 3 stycken äldre gotlandspenningar (Myrberg, 2008). Den gängse uppfattningen bland de som arbetat med Siltematerialet är att stavkyrkan stått mellan omkring 1200-1250 då den ersatts med långhuset i sten (Bergman, 1992; Liljeholm, 1999). Om man utgår från detta skall alla mynt, utom gotlandspenningar av den äldsta typen, Myrbergs typ I, tillhöra stenkyrkan. Det finns varierande teorier om varför de medeltida mynten hamnat under kyrkornas golv (Klackenberg, 1992). Men mest troligt är att det handlar om offerspill som fallit genom springorna.

Revision av fyndlistor

Ett större antal fynd har i listan varken koordinater eller ruta men har däremot i kommentarsfältet en anvisning om var i de återfunnits. I dessa fall har området avgränsats och fynden fördelats jämt över de där belägna rutorna. Detta då resultaten måste antagas bli mer tillförlitliga om en större del av

materialet kan inkluderas även om precisionen är något sämre. För ytterligare ett stort antal fynd saknas helt lägesbestämning, dessa har tyvärr inte kunnat tas med i spatiala eller rumsliga analyser och har således exkluderats.

Mynten i Silte kyrka:	
Totalt antal mynt:	1672
Mynt använda i spatial analys:	1379
Mynt använda i stratigrafisk analys:	938

Myntlistan omfattar 1672 poster, av dessa har 1379 tillräckligt med spatiala referenser för att de ska kunna tas med i en spridningsanalys. Många fynd saknar höjddata, men har tagits med i undersökningen på grund av att de fortfarande kan ge information utifrån sin placering i rummet. Undersökningresultatet kan dessutom bli missvisande om fynd exkluderas, därför är ambitionen att så många poster som möjligt skall medtagas i de rumsliga analyserna. I den stratigrafiska analysen har endast mynt med ett angivet lager använts. Detta då endast de har en konsekvent höjdangivelse.

De vikingatida mynten

I undersökningen framkom ett antal mynt med datering som faller inom ramarna för den period som benämns vikingatiden. De första mynten slås på det svenska fastlandet år 995 och på Gotland först runt 1140 (Lagerqvist, 1970). Den skandinaviska ekonomin under vikingatiden baseras inte på pengar med ett satt eller "slaget" värde, istället är det vikt och silverhalt som används. Mynt och andra föremål hackades eller klipptes i bitar för att uppnå rätt vikt. Detta hacksilver har dock inte cirkulerat i den utsträckning som det senare, myntade silvret. Istället har det ansamlats i de, för ön så mångtaliga, silverskatterna (Malmer, 1983).

Baselios (FNR: 715)

Två av mynten, härstammande från England och Bysans, är båda försedda med bultade öglor och omgjorda till hängen. Det ena, funnet *in situ* på bröstet av en av de gravlagda individerna, närmare bestämt grav 3, den nordligaste av de fjorton dokumenterade gravläggningarna i väster.

(Fig.4) FNR: 715. Från bröst på skelettet i grav 3 (Ruta 25). Slaget under Baselios II och Konstantin VIII (Konstantinopel) 976-1025. (Lagerqvist, 1970)

Ethelred (FNR: 689)

Även det andra mynthänget är funnet i samma område, väster om stavkyrkan, i ruta 63. I samma ruta återfinns även gravarna 7 och 8, grav fjorton ligger i de anslutande rutorna 61 och 62. Det är alltså mycket möjligt att det placerats som en gravgåva, runt halsen på någon av dessa individer, men hamnat i gravens fotända då denna blivit störd av senare gravläggningar. Myntet är av en typ benämnd "Long cross" och präglingstiden finner vi mellan 997 och 1003. Myntet bär också tydligt medvetna ristningar på båda sidor (se Fig.5). På korssidan förefaller ristningarna förstärka korsformen. På den motsatta sidan, som bär en avbildning i profil, kan ristningarna mer liknas vid skrift, diagonalt i två rader över myntets yta.

(Fig.5) FNR: 689. "Long cross" slaget under Ethelred II (England), 997-1003 (Lagerqvist, 1970).

Gustaf Trotzig skriver väldigt kort i sin artikel om stavkyrkan att denna typ av mynthängen, funna i vikingatida gravar, är ett tecken för den kristna läran, de är endast väsentliga i deras framställning av korset och har alltså fungerat som krucifix (Trotzig, 1972). Denna tolkning måste ses som åtminstone till viss del riktig, och det verkar tydligt att de hamnat i jorden under andra omständigheter än de inhemska, medeltida mynten. Intressant är att dessa mynt i så fall illustrerar samma typ av hybridiseringsfas som stavkyrkorna verkar vara ett uttryck för. Alltså en period där kristen och äldre sed möts, gravarna är lagda på en kyrkogård, mycket möjligt i direkt anslutning till stavkyrkan och i öst-västligt läge, men de döda har även fått gravgåvor med sig. Med detta sagt skall även sägas att trots att mynten är vikingatida i ursprung kan de mycket väl ha deponerats i gravarna lång efter präglingstiden (Thunmark-Nylén, 1990-1991). Mynthängen av denna typ är vanliga i de gotländska kyrkogårdsfynden, ofta daterade till 1000- och 1100-talen. I en kvinnograv från Stånga kyrkogård återfanns inte mindre än fyra mynthängen av liknande typ (Thunmark-Nylén, 1991).

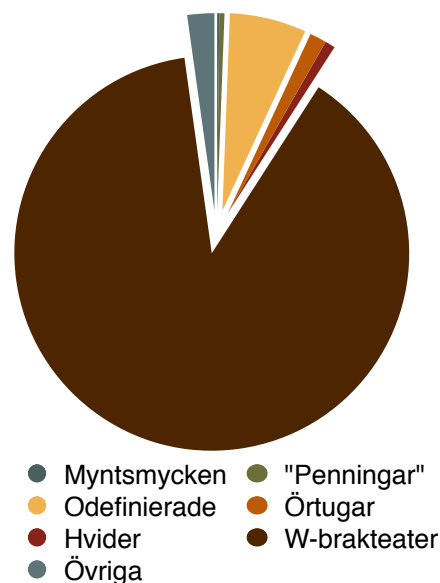
Knut den store (Musnr: 716)

I undersökningen framsållades även ett danskt mynt, slaget under Knut den store, mellan 1017 och 1035. Myntet saknar helt spatial angivelse men skall enligt rapporten ha framkommit i samband med gravarna utanför stavkyrkans västvägg. På grund av denna vaga angivelse är det omöjligt att knyta det till en specifik grav eller kontext. Det är dessutom kraftigt fragmenterat och endast två mindre bitar återstår. Trots detta är det möjligt att antaga att det kan ha hamnat i kyrkogrunden

under samma omständigheter som de andra vikingatida mynten, dvs som en gravgåva, men det går inte att belägga med säkerhet.

Tidiga gotländska penningar

Den äldsta inhemska typen kan benämnas tidiga penningar. Mynten ingår i Lagerqvists typologi under benämningen XX-XXII och dateras till perioden 1140-1270 (Lagerqvist, 1970). Det finns en viss inbördes kronologi som avgränsar de tre undertyperna. En nyare datering av just detta material gjord av Nanouschka Myrberg antyder däremot endast två grupper. Den första (I) dateras från 1140-1220/25 och den andra (II) tar där vid från 1220 till 1290. I Silte-materialet återfinns endast 7 mynt som tillhör dessa typer (FNR: 83, 1152, 1491, 1492, 1617, 1753, 1835) och endast ett av dessa kan knytas till den äldsta myntningsfasen, Myrberg I, mellan 1140 och 1220. Detta låga antal stämmer väl överens med den allmänna förekomsten av dessa tidiga mynt i andra liknande kontexter. Exempelvis i fyndmaterialet från Bunge kyrka och S:t Görans ruin i Visby är förekomsten 0,6 respektive 2,4 procent (Engeström, 1972). Förekomsten är också densamma över ön i stort (Fridh, 2014). Av mynten från Silte har fyra stycken spatial angivelse, de är funna i rutorna 91, 61, 65 och 18. Observera här källkritiken mot fyndens placering som beskrivs tidigare i detta kapitel.

W-brakteater

Den största myntkategorin i Silte och på Gotland är även den mest långlivade. Från ca: 1270/80 - 1450 slås s.k Wisby-brakteater eller w-brakteater. I Lagerqvists typologi benämns de XXXIV- A och B. Mynt slagna före 1361 har en hög silverhalt, medan de s.k inflationsbrakteaterna slagna under Erik av Pommern har en väldigt låg (Lagerqvist, 1970). Det finns inbördes skillnader men i dessa går ej att spåra en tydlig kronologi. Av 1672 mynt i Silte kyrka är inte mindre än 1482 W-brakteater. Av dessa är c. 800 av den senare typen men endast 25 stycken faller i den äldre kategorin. Resterande W-brakteater är obestämda.

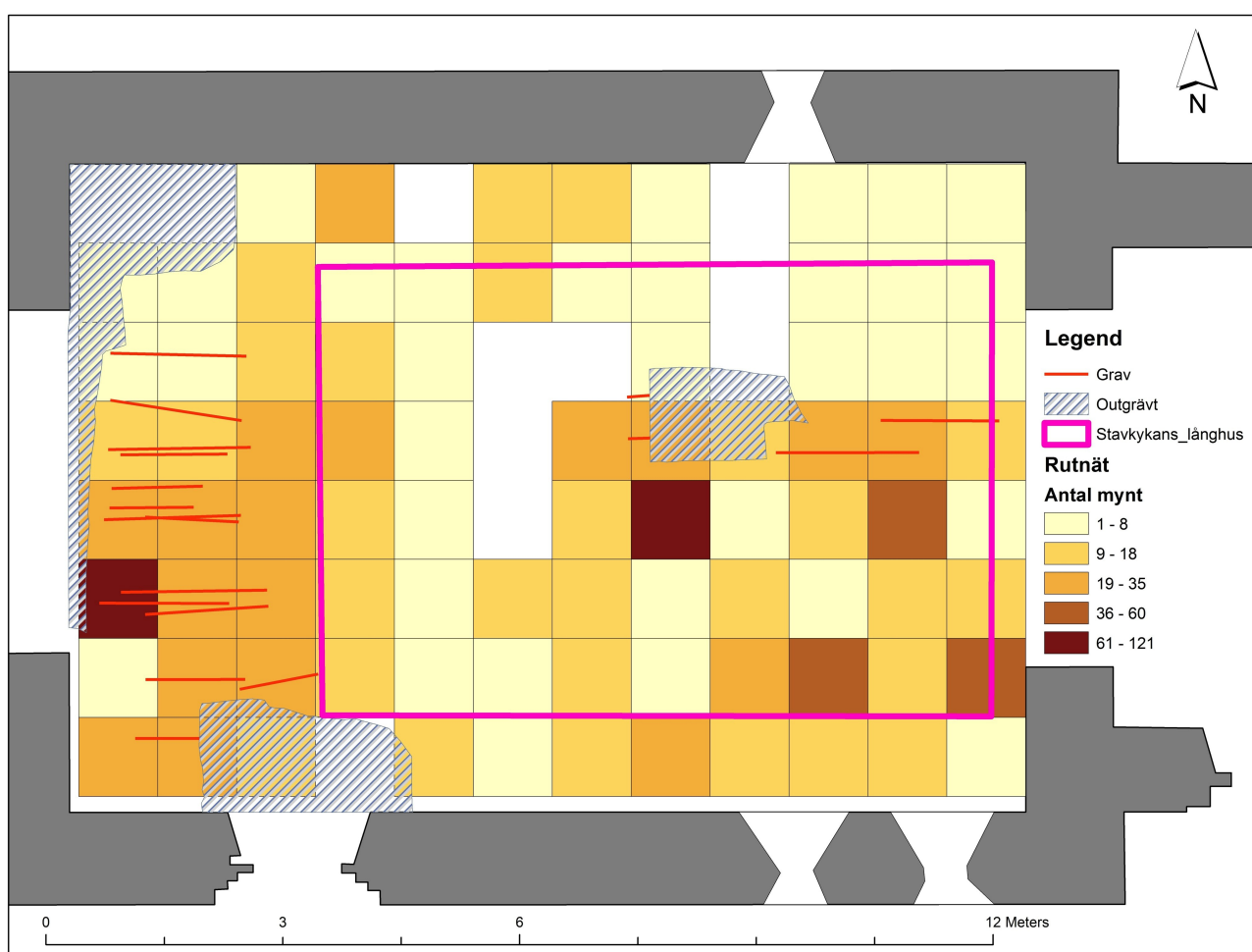
Hvider och örtugar

Efter w-brakteaterna är den största identifierade myntkategorin örtugar, därefter hvider, 23 respektive 14 stycken framkom i undersökningen. I Lagerqvists typologi har örtugen benämningen

XXXV, den dateras från ca: 1320 - 1450. Kring medeltidens slut övergår Gotland till dansk mynträkning, och man börjar slå hvider. De typer som återfunnits i Silte kyrka är daterade mellan ca: 1450 - 1537, de tillhör Lagerqvists typologi A-BIII (Lagerqvist, 1970).

2.4 Spridningsanalys

För att förstå förändringarna i fyndmaterialet måste vi förstå anledningen till att fynden hamnat i kyrkan. Genom att se till fyndens placering kan vi göra antagande om detta. På spridningskartan (fig. K2) ser vi myntens fördelning i kyrkorummet. Som nämt tidigare är fyndlistorna reviderade för att få med största möjliga antal fynd, vilket kan resulterat i att det exakta antalet inte stämmer.

(Fig.K2) Spridningskarta visandes fördelningen av 1379 myntfynd från undersökningen 1971-72.

Den första koncentrationen ser vi vid triumfbågens södra ände. En sannolik förklaring är det sidoaltare som fortfarande idag står under predikstolen, i långhusets syd-östra hörn. Sidoaltare av denna typ återfinns i de flesta gotländska kyrkor, även om vissa tagits bort i samband med reformationen och när kyrkbänkarna krävt utrymme. Det södra altaret, i männens halva av kyrkan, har ofta varit helgat åt S:t Olof, och motsvarats av ett i norr, helgat åt S:ta Maria. Om ett sådant

Maria-altare, eller nordaltare, funnits i Silte går tyvärr inte att avgöra utifrån fyndmaterialet. I GF:s samlingar finns träskulpturer föreställande de två nämnda helgonen vars proveniens tros vara Silte kyrka. Helgonbilderna är tillverkade av ek och daterade till 1300-talet. Förutom dessa finns ytterligare två skulpturer med samma datering, en föreställande St:a Birgitta, samt en föreställande en biskop. Av övriga bevarade inventarier att döma är det dock mer troligt att det södra altaret varit helgat åt S:t Mikael. Han porträtteras både på altarskåpet och på en kollekttavla, båda från medeltiden (Bergman, 1992).

Kartan visar en högre fyndkoncentration i långhusets mittaxel. Detta kan bero på att stavkyrkans putsgolv här har grävts bort i samband med att ett golv lagts in i den nuvarande kyrkan. Flera fynd har i fyndlistan beskrivits som funna "*i nedgrävning i kalkgolvet*". En ränna har grävts i öst-västlig riktning i vilken stötestenar för den nuvarande kyrkans äldsta trägolv har lagts. I den mylla som då legat öppen kan fynden ha ansamlats, kanske då de lättare förlorats i den mörka jorden. I samma område och norr därom återfinner vi även gravarna 15-18. Möjligtvis kan flera fynd försvunnit i jorden när dessa nedlagts. Alternativt kan tolkningen göras att detta är platsen för en offerstock. Sådana har ofta varit placerade i triumfbågen mellan kor och långhus (Klackenberg, 1992). I Silte finns dock rester av en träkonstruktion i triumfbågen, dessa kan vara från ett *lektorium*, en läktare sammanbyggd med korskranket (Bergman, 1992). Detta skulle kunna vara en möjlig förklaring till offerstockens placering längre västerut.

Ett tredje område utmärker sig och detta är speciellt intressant. Väster om stavkyrkogrunden finns det tydligt en högre andel mynt än i resten av långhuset. Mynten är dessutom fler i den södra delen, där majoriteten av gravarna ligger. I ruta 61 ser vi dessutom ett speciellt högt antal. I samma ruta finner vi också huvudändan av gravarna 7, 8 och 14. I ruta 62, vid dessa gravars fotända finns mynt registrerade väldigt djupt, på mellan 90 och 100 centimeters djup (se kapitel 2.5). Hur och vida myntkoncentrationerna kan relateras till gravarna är väldigt tveksamt, men det bör nämnas att förekomsten verkar vara något högre i de områden där gravarna ligger. Mera troligt är däremot att även denna koncentration kan härledas till en offerplats i kyrkorummet.

Ragnar Engeström (1972) som varit ansvarig för utgrävningen i Silte genomförde samtidigt en undersökning i Bunge kyrka. I den undersökningen framkom ett liknande material bestående av en stor mängd mynt. Koncentrationerna här överensstämmer i flera aspekter med de i Silte. Vid den södra ändan av övergången mellan torn och långhus fanns en tydlig koncentration, om än inuti

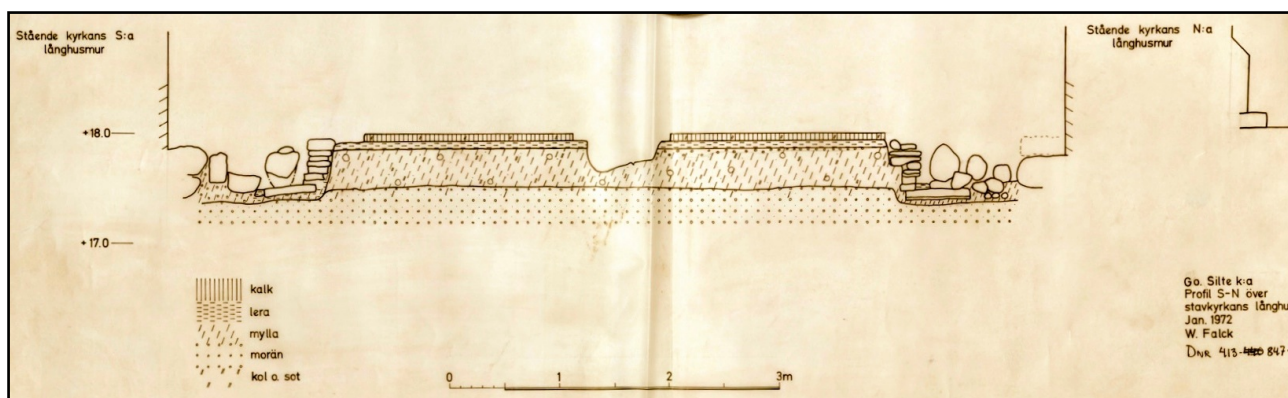
tornkammaren. Även vid den södra långhusportalen fanns en koncentration. Av dessa tolkas den sistnämnda av Engeström som platsen för en fattigstock. Även de andra koncentrationerna har motsvarighet i Bungematerialet, strax norr om långhusets mittaxel återfinns en koncentration som kan tolkas som att motsvara den som återfinns i Siltes mittaxel. Även i Bunge finns ett altare i långhusets syd-östra hörn, omkring vilken man funnit en tydlig koncentration av mynt (Engeström, 1972). Ser vi till ett större svenskt material är spridningsmönstret väldigt likt det i Bunge och Silte. Offerstockar är historiskt belagda från tidigt 1200-tal enligt en påvlig bulla (Klackenberg, 1992).

På spridningskartan framkommer nio stycken helt fyndtomma rutor, om detta speglar verkligheten kan vi inte veta, och då arkeologiska undersökningar inte kan göras om kommer det förbli ovisst. Det låga antalet i Trotzigs provschakt (de översta tre raderna i områdets östra tredjedel) beror med största sannolikhet på att dokumentationen utförts på annat sätt här och att mynten inte registrerats. De fynd som framträder på spridningskartan är omfördelade dit vid revisionen av fyndlistan (se kapitel 2.3). Det faktiska antalet mynt i området är okänt, vilket möjliggör för ett altare även där.

Sammanfattande om myntens spridning kan sägas att koncentrationerna till stor del sammanfaller med områden för gravläggningar eller beskrivna som kulturlager på planritningen (Fig.K1). Detta kan tolkas som att mynten försvunnit i den mörka jorden i samband med gravläggningar eller annat. Betydligt mer sannolikt är däremot att mynten indikerar offerplatser i kyrkan. En offerstock i mittaxeln, en kollekt vid tornportalen samt sidoaltaret i det sydöstra hörnet.

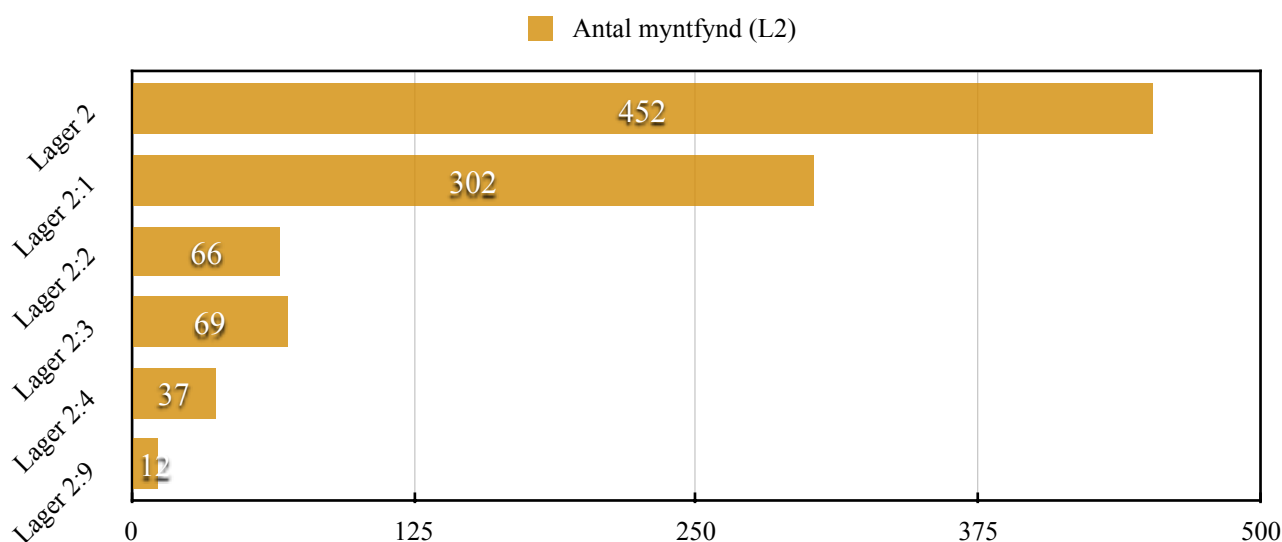
2.5. Myntens stratigrafi

Som vi sett i undersökningen finns det från Silte ett rikt myntmaterial distribuerat över hela långhuset, men om mynten ska användas för datering måste vi se till djupet.

(Fig.6) Tvärprofil av stavkyrkans grund mot väster. Ritad av W Falck, 1972 (ATA).

I Bergmans redovisning av fyndlistan finns flera poster registrerade med angivelser som antyder att de funnits i stavkyrkans grund. Exempelvis: *“Under kalkgolv, i ränna”*. I dokumentationen nämns även att *“Flerstädes, både i S och N rännan, påträffades, dock djupt mellan klumpstenarna mynt, örtugar, vilka bör föras till den nya kyrkan”*. Detta har tolkats av Engeström som att stavkyrkans grund i ett tidigt skede legat exponerad under stenkyrkans golv (Engeström, 1972).

Lagerföljden som använts i grävningen bygger på två huvudlager, 1 och 2, som har olika utbredning. Lager 1 avser de områden som befinner sig över stavkyrkans kalkgolv, medan lager 2 avser övriga områden, ovan stenpackningen och gravläggningsområdet i väster. Lagerna är sedan tilldelade ytterligare en siffra som avser djupet. Lager 2 avser de första 10 centimetrarna, lager 2:1 de tio nästkommande osv. Det djupaste dokumenterade lagret, L2:9, avser alltså ett djup på mellan 90 och 100 centimeter. I L1 är långt över 90 procent av fynden förlagda i de översta 10 centimetrarna, där går således inte att spåra någon tydlig kronologi. Ovan finns redovisat fyndantal från de olika nivåerna i lager 2.

De djupare liggande mynten (L2:3, 2:4 och 2:9) återfinns alla i området väster om stavkyrkan. Mynten i L2:9 ligger alla i ruta 62. Förutom den allmänna lagerföljden har enskilda fyndposter dokumenterats med ett djup angivet i cm. Tabellen ovan avser således endast en övergripande bild av den allmänna förekomsten i de olika nivåerna.

2.6. Det övriga fyndmaterialet

Mynten utgör utan tvekan den absolut största fyndkategorin från Silte kyrka och därför kanske den intressantaste, men självklart har även annat material framkommit. Då de övriga fyndkategorierna är betydligt mindre skulle inte spridningsanalyser kunna ge några särskilt intressanta resultat. Då lägesangivelserna är sparsamma och säkra dateringar väldigt svåra att göra har detta resterande material i stort sett valts bort från denna studie. Trots det har valts att här nedan redovisa sådana fyndkategorier som skulle kunna vara av intresse. För fullständig listning av fynden se rapporten eller Bergmans publikation (1992).

I undersökningen framkom följande större fyndkategorier. **Nålar**, totalt 34 st, av vilka 14 tolkade som svepnålar och resterande knappålar. **Järnspikar**, 103 st, av vilka endast 14 har lägesbenämning. **Pärlor**, 13 st, av främst ben, men även glas, metall, bärnsten, och bergskristall. Tre stycken **knivar** har återfunnits, en i den västra stavrännans norra del och en i ruta 85, dvs i gravläggningsområdet väster om stavkyrkan. Den tredje saknar spatial referens.

Enskilda fynd som är av intresse och som till viss del behandlas tidigare är en kam som framkom i stavrännan. Samt en ornerad benplatta som hittades i samma område som gravarna 1-14, utanför västgaveln. Tillsammans med det bysantinska och det engelska mynthängena är dessa de enda två som behandlas av Gustaf Trotzig (1972) i den artikel han utgav i samband med undersökningens genomförande.

Trotsig (1972) daterar kammen till tidigmedeltid och gör antagandet att den tappats i samband med stenkyrkans uppförande (Trotzig, 1972). Detta tycks troligt av den anledning att den skall framkommit nere i stavrännan, i det syd-östra hörnet. Trots detta bör här nämnas att kammar tillhör de vanligaste fyndkategorierna i vikingatida mans- och kvinnogravar. På gravfältet Stora Hallvards, som föregått begravningarna på kyrkplatsen, återfinns kammar i hälften av de undersökta vikingatida gravarna (Liljeholm, 1999). Kammar förekommer även i kyrkogårdsfynd över hela Gotland. På grund av deras natur, som bruksföremål, anses de ofta hamna i jorden inte allt för lång tid efter att de tillverkats (Thunmark-Nylén, 1991).

Det andra fyndet som Trotzig (1972) väljer att nämna i sin artikel är den ornerade benplatta som framkommit i samband med gravläggningarna utanför västgaveln. Plattan är avlång, slät på tre sidor

och ornerad med utskurna maltesiska kors på den fjärde. Den är avbruten i ena änden. Trotzig härleder föremålet till ett skrin eller liknande (Trotzig, 1972) men dess faktiska funktion är okänd.

2.7. C-14

I undersökningen tillvaratogs ett antal prover för radioaktiv datering, varav fyra stycken skickades till analys. Då proverna gett resultat som inte följer en normalt antagen byggnadskronologi har de gett upphov till vissa tolkningar. Provernas tillförlitlighet har redan diskuterats av Trotzig (1972), och till viss del Bergman (1992). C-14 prover kan kontamineras både före, under, och efter att de "deponeras" i jorden. En så enkel sak som att de förvaras i papperspåsar eller utsätts för dagsljus kan påverka dateringen (Renfrew & Bahn, 2012). Gustaf Trotzig (1972) föreslår att de äldre dateringarna kan förklaras av att *"...putsgolvets kalk kan ha bränts med torrfuror (som kan bli gamla) och takspånets datering kan ha störts av att det tjärats med tjära från gamla stubbar."* (Trotzig, 1972). Bergman gör tolkningen att kyrkan återanvänts i Silte, efter att ursprungligen varit rest på annan plats (Bergman, 1992).

Tabellen nedan listar de fyra proverna från äldst till yngst, året samt osäkerheten i var datering. Det som främst utmärker sig är prov St 3885. Det prov som borde gett den äldsta dateringen har istället fått den yngsta. Detta behöver inte kullkasta samtliga dateringar men det gör den inbördes kronologin otillförlitlig. Drar man samtliga dateringar till sina extremer får vi ett span på 750 år, från år 600 - 1350 v.t.

Resultat av C-14-analys, Silte kyrka, Laboratoriet för radioaktiv datering, Stockholm 1972.		
Prov:	Datering: (v.t)	Precision: (år)
St 3887. "Kol från kalkgolv. Från profilens N hälft."	860	+/- 260
St 3886."Trä. Del av spån till stavkyrkans tak. Funnen i N stavrännen."	1015	+/- 185
St 3888."Trä från N-S löpande stock i stavkyrkans V del. Stockens mittparti."	1140	+/- 100
St 3885."Kol från kulturlager under stavkyrkan. Från N-S löpande profilen, från dess södra hälft."	1175	+/- 175

DEL III

RESULTAT & TOLKNING

3.1. Diskussion

I följande kapitel framläggs resultaten av den ovan redovisade undersökningen. En tolkning av materialet kommer göras för att besvara frågeställningarna i en sammanfattande bild av hur utvecklingen kan ha sett ut på kyrkplatsen i Silte under den tidiga medeltiden.

En grov kronologisk tolkning

Svaret på den första frågeställningen "*Går det att isolera delar av fyndmaterialet, som tillhörande stav- respektive stenkyrkan?*" är tudelat. Det går nämligen att spåra olika perioder i materialet, men hur exakt det går att knyta dem till respektive kyrkobyggnader är fortfarande spekulativt.

Av allt att döma är gravarna i väster äldst. Inkilade mellan stavkyrkans västvägg och västväggen på stenkyrkans långhus ligger minst 39 individer, av vilka 14 är någorlunda välbevarade. Gustaf Trotzig (1972) har uttalat sig kort i sin artikel om deras datering och säger att de, av de vikingatida mynten att döma, härstammar från övergångsperioden mellan vikingatid och medeltid (Trotzig, 1972). Lena Thunmark-Nylén har dock visat att många silverskatter med mynt från 900-talet och det tidiga 1000-talet fortfarande fyllts på långt in på 1100-talet. Exempelvis har Burgeskatten från Lummelunda ett spann på minst 178 år från yngsta möjliga prägling av de äldsta mynten till *tpq* för de yngsta som är 1140 (Thunmark-Nylén, 1991). Det blir alltså uppenbart att mynt som präglats på 900-talet mycket väl kan hamnat i gravar så sent som 1100-talets andra hälft. Men det enda de tveklöst kan säga är att gravarna inte kan vara äldre än 900-talets sista decennier. Det faktum att de på ett så tydligt sätt anknyter till det dräktgravskick som förknippas med kyrkogårdsfynden kan anses styrka en datering till 1100-talets slut. Dräktgravskicket som dateras till 1000 och 1100-talen innehåller, förutom de ofta förekommande mynthängena, en stor mängd andra föremål så som: armringar, dräktnålar, dos- och djurhuvudformigaspännen, rembeslag, pärlor, kammar, knivar och annat som hört den gotländska kvinnodräkten till (Thunmark-Nylén, 1991). Av dessa föremål förekommer endast de tre sistnämnda i siltematerialet, och det finns inget som talar för att några av dessa föremål kan kopplas till gravläggningarna.

En datering av de äldsta gravarna till 1100-talets slut går väl i linje med Bergmans (1992) datering av stavkyrkan till ca 1200. Denna datering är dock främst grundad på dopfontens datering samt på Strelows angivna årtal, 1204 (Bergman, 1992). Strelow kritiseras ofta, då hans dateringar inte äger några redovisade källor. Vad gäller dopfunten finns inget som säger att denna skall ha införskaffats

till den äldsta kyrkans invigning. Den kan även ha föregåtts av ett dopkärll som sedan försvunnit. Förutsatt att funten inte är flyttad bör den åtminstone indikera att det vid sekelskiftet 1200 funnits en kyrka i Silte. Att den är samtida med den äldsta kyrkans uppförande verkar onekligen troligt.

Till frågan om de äldsta gravarnas ålder och ursprung kan alltså sägas att det mesta tyder på att dessa nedlagts i samma tid som stavkyrkan uppförts.

Efter detta följer en snårig kronologi. De äldsta gravarna som beskrivs ovan kan utifrån det funna materialet bara räknas tre till antalet. Endast tre mynt som kan kopplas till ett sen-vikingatida gravskick har identifierats och två av dem till synes löst i fyllningen. Att samtliga mynthängen tillhört några av de djupast liggande gravarna är alltså endast ett antagande, om än ett välgrundat sådant. Av samtliga myntfynd kommer, näst efter de dominerande w-brakteaterna, gruppen "odefinierade". Att ytterligare att ett eller flera mynthängen kan finnas i det upptagna materialet får alltså ses som fullt, eller till och med mycket, möjligt. Utifrån undersökningen kan antagas att dessa äldsta gravar skulle kunna vara, förutom grav 3, exempelvis gravarna 14 och 4. Detta då de ligger bland de djupaste gravarna och det inte finns något som tyder på att de stört befintliga gravar. Det styrks ytterligare av att de ligger väl åtskilda i vars en del av området. Alternativt kan hängena komma från någon av de 25 förstörda gravarna, vilka bör vara tidiga.

I kronologin följer, efter dessa tre äldsta gravar, åtminstone åtta som helt saknar daterande förutsättningar, utöver stratigrafiska tolkningar. Om dessa går det, trots detta, att säga en del. Det kristna gravskicket har sedan äldsta tid krävt begravning i vigd jord. Det är möjligt att detta krav inte var lika strikt efterföljt under den tidigaste missionstiden i Norden. När kyrkorna började byggas och officiella kyrkogårdar instiftas blir det däremot, enligt kanonisk lag, oundvikligt. Det begränsade gravområdet har i den tiden ofta lett till att gravar läggs på ett sådant sätt att de skär över varandra eller gräver sönder äldre, något som så gott som aldrig förekommit på den yngre järnålderns gravfält (Gräslund, 1996).

Sammanlagt har minst 39 individer gravlagts i området, 14 intakta gravar, samt spridda skelettdelar som kommer från ett minsta möjliga individantal av ytterligare 25. Detta tyder på att området använts under en längre tid, om inte annan orsak så som pest eller krig är orsak till det höga antalet. De djupt liggande gravarna saknar helt medeltida mynt vilket skulle kunna betyda att de nedlagts

före 1270/80, den tid då w-brakteaterna kommer i cirkulation. Ett annat alternativ är att de är yngre men att mynten inte börjat cirkulera i kyrkan.

Mats Anglert (1998) har skrivit en artikel som rör en liknande kyrkplats, Bjäresjö i Skåne. Även här verkar en äldre träkyrka utvidgats successivt med byggnadsdelar av sten. Anglert tolkar denna ombyggnation som ett steg i en övergång från gårds- till sockenkyrka. Träkyrkan har brukats som gårdskyrka medan stenkyrkan till synes tjänat även sockenmenigheten. Han pekar här bland annat på en ökning av myntfynd kring perioden för stenkyrkans uppförande, vilket skulle tyda på en ökad offervilja, grundad i ökat inflytande från sockenmenigheten. (Anglert, 1998).

Om det då är så att de ökade myntfynden även i Silte berättar om en socken- eller bondemenighet som börjar röra sig i kyrkan, ser den som sin egen och därför offerar i den, vad var det då som fanns innan? Här återkommer vi till en fundamental frågeställning om Gotlands medeltid som redan diskuterats flitigt. Vem eller vilka var det som tog initiativ till byggandet av de första kyrkorna på ön? (se kapitel 1.8 "bakgrund"). I denna fråga för Anders Andrén (2009) en övertygande argumentation för att dessa initiativtagare skall ha varit lokala stormän, och att de de första kyrkorna alltså skall ha varit privatkyrkor (Andrén, 2009). Om man tänker sig det koncentrerade gravområdet som en familjegrav bär det vittnesbörd om ett större fokus på familje- och släktband än vad som annars ses i den kristna kulten, som betonar individen. Gravskicket, speciellt användandet av kyrkans västsida, avviker tydligt från den rådande praxis under tidig medeltid (Nilsson, 1994).

Här återkommer vi till myntens funktion som daterade material. Väster om stavkyrkan ligger w-brakteater så långt ner som en meter under den nuvarande kyrkans golv. I två av de ytligaste gravarna (1, 2) finns det ytterligare mynt enligt dokumentationen. Men detta behöver inte nödvändigtvis betyda att gravarna nedlagts efter att w-brakteaterna börjat slås. Tafonomin kan ha påverkat myntens placering i stratigrafien. Då organiskt material bryts ned och träkistor kollapsar rör sig ovanliggande material neråt i tomrummen. Att de ligger varandra nära kronologiskt sett borde dock vara otvivelaktigt.

Gravområdet i väster bör alltså ha övergetts omkring samma tid som mynten börjar cirkulera i kyrkan, möjligtvis kort innan. I samma tid som, enligt stratigrafien, stenkyrkan uppförs i. Ser vi till de övriga gravarna, de i öster, verkar det uppenbart att de tillhör den yngre stenbyggnaden. Detta då det tydligt grävts igenom putsgolvet när de nedlagts. Även förekomsten av mynt i båda de östligaste

(15, 18) talar ytterligare för det samma. Vi ser alltså en förskjutning österut i gravmaterialet, som verkar gå att koppla till övergången från trä- till stenkyrka.

Kyrkorna i Silte

I det stora gotländska kyrkomaterialet, samt i material från övriga Norden, finns kopplingar mellan den romanska arkitekturen och aristokratin. Västsidan av de romanska kyrkorna har tolkats som en tyngdpunkt för den världsliga makten i kyrkorummet. Här, i de romanska västtornen, finner man ofta invändiga läktargallerier som varit reserverade för kyrkans patronus (Andrén, 2009; Wienberg, 1993). I Silte har aldrig funnits något romansk torn, varken i trä eller sten, byggnaden är enhetligt uppförd i gotisk stil. Men det koncentrerade gravområdet skulle mycket väl kunna vara uttryck för samma sociala uppdelning. En uppdelning som tycks försvinna i mitten av 1200-talet, samtidigt som mynten börjar cirkulera, och med dem sockenmenigheten.

Man kan se västgavelns gravområde som en möjlig aristokratisk släktgrav och en motpol till den kyrkliga tyngdpunkten i koret, i öster. Att gravområdet överges kan kopplas samman med att Silte socken bildas och att aristokratin tappar makt inom den kyrkliga sfären. Då byggs stenkyrkan, på kollektivt initiativ, och kringliggande gårdar knyts till den nybildade, gemensamma kyrkan.

Leif Gren (1989) skriver att “[...]stenkyrkorna i en fördjupad missionsvåg ur överhetssynpunkt avsåg att få bondemenigheten att bli rätt sorts kristna.” Han beskriver även byggvågen under 1100- och 1200-talen som ett monumentalistiskt sätt att illustrera och befästa den nya hierarkiska ordningen, alltså sockenindelningen (Gren, 1989). Bergman (1992) föreslår att Silte skulle vara en av de senaste sockenbildningarna på ön. Om så är fallet öppnar resultaten här i för att detta skulle skett först med uppförandet av stenkyrkan, kring 1200-talets mitt. Detta går ej emot Bergmans tolkning om att kyrkan är sekundärt uppförd i Silte efter att först stått annorstädes (Bergman, 1992). Inte heller utmanar tolkningen den koppling som Liljeholm (1999) gör mellan kyrka och gravfält. Istället läggs här ytterligare en pusselbit till bilden av det medeltida Silte och den kristna kultens utveckling på Gotland.

3.2. Resultatsammanfattning

För att sammanfatta undersökningens resultat, låt oss återgå till frågeställningarna.

- ***Går det att isolera delar av fyndmaterialet, som tillhörande stav- respektive stenkyrkan?***

Som svar på den första frågeställningen kan kortfattat sägas att hela myntmaterialet, så när som på sju mynt kan anses höra till stenkyrkan, då de inte slås förrän 20-30 år efter det antagna datumet för dess uppförande. Med dessa mynt som daterande material kan även gravarna 15 och 18 knytas till samma byggnad. Gravarna 16 och 17 får även de räknas hit då putsgolvet inte överlagrar dessa. Avsaknaden av mynt i det stora antalet av gravarna i väster kopplar däremot majoriteten av dem till stavkyrkans bruksperiod. Undantag skulle vara gravarna 1 och 2, samt möjligtvis grav 7 som antingen innehåller mynt, eller har dem närliggande i stratigrafin. Om man däremot beräknar för tafonomiska effekter bör även dessa gå att koppla till den äldre byggnaden. Två undantag som av allt att döma gravlagts i området efter stenkyrkans uppförande är grav 11 och 9. Detta då grav 11 skurit genom stavkyrkans stengrund, som således inte längre brukats, och grav 9 till synes har grävt sönder delar av grav 11.

- ***Vilken information kan detta ge om de olika kyrkobyggnaderna och deras datering?***

Om stavkyrkans datering går det inte att säga mycket baserat på fynden, då mynt av förhållandevis sen datering funnits långt ner i grundkonstruktionen. Detta kan antagligen endast förklaras, som föreslagits av Engeström (1972), av att grunden legat blottad under stenkyrkans brädgolv. Det finns heller inget annat i materialet som direkt motsäger de dateringar som Bergman (1992) föreslår.

- ***Finns det tecken på kontinuitet eller ideologisk förändring i övergången från trä- till stenkyrka som illustreras i fyndmaterialet?***

Att ett gravområde till synes överges medan ett annat samtidigt tas i bruk antyder tydligt en förändring i kyrkans användning. Sannolikt är att denna förändring kan kopplas till en ökad offentlighet i kyrkorummet som sker i samband med omvandlingen från privat- till sockenkyrka. Att mynten dyker upp i materialet runt samma tid kan som föreslaget kopplas till, inte bara en ökad närvaro, men också en ökad vilja att offra i kyrkan från en sockenmenighet som nu ser den som sin egen.

Källor

- Ahrens, C & Lagerlöf, E (Red.) 1984. *Tempel i trä, om missionstidens kyrkor*. Skaraborgs länsmuseum. Skara.
- Ahrens, C. 1981. *Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa*. Veröffentlichungen des Helms-Museum 39. Hamburg.
- Andrén, A. 2011. *Det medeltida Gotland, en arkeologisk guidebok*. Historiska media. Lund.
- Andrén, A. 2009. Vem lät bygga kyrkorna på Gotland? i *Saga och sed, Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok 2009*. Anales Academiae Regiae Gustavi Adolphi. Uppsala.
- Anglert, M. 1998. Från gårdskyrka till sockenkyrka - Bjäresjö i Skåne. i *Sveriges kyrkohistoria, missionstid och tidigmedeltid*. (Red.) Nilson, B. Verbum. Arlöv.
- Anker, L. 1999. *Gotlandske Stavkirker*, Innlegg Jan Svanbergs Gotlandsseminar våren 1999. GF:s arkiv. (Opublicerat småtryck).
- Bergman, M. 1992. *Sveriges kyrkor volym 215, Silte kyrka*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Boëthius, Gerda. 1931. *Hallar, Tempel och Stavkyrkor, studier till kännedomen om äldre nordisk monumentalarkitektur*. Fritzes Kgl. hovbokhandel. Stockholm.
- Bonnier, A-C. 2008. Sockenkyrkorna under medeltiden. i *Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria*. (Red.) Markus Dahlberg & Kristina Franzén. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Eckhoff, E. 1914-1916. *Svenska stavkyrkor, jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner*. Cederquist. Stockholm.
- Engeström, R. 1972. De medeltida myntfynden från det sista årets utgrävningar i gotländska kyrkor. i *Gotländskt arkiv 1972*. Visby.
- Eriksson, M. 2011. Rapportsammanställning för arkeologisk undersökning i Silte kyrka, 1971-1972. (Lst:s dnr: 413-847-1997). GF:s arkiv.
- Fridh, S. *Mynten på ön, En studie av de mynt från 1150-1966 som hittats i lösfynd och hopade fynd på Gotland*. Masteruppsats i arkeologi med numsmatisk inriktning. Stockholms universitet. Stockholm.
- Gilchrist, R. 2014. Monastic and Church Archaeology, i *Annual Review of Anthropology, volume 43*. Annual Reviews Inc. Palo Alto.
- Gren, L. 1989. Platon mitt i byn, kyrksocknens uppkomst från monumentologisk synpunkt. i *Mänsklighet genom millennier, en vänbok till Åke Hyenstrand*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Gräslund, A-S. 2001. *Ideologi och mentalitet, om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Wikströms. Uppsala.
- Gräslund, A-S. 1996. Arkeologin och kristnandet. i *Kristnandet i Sverige, gamla källor och nya perspektiv*. Projektet Sveriges kristnande, publikationer 5. Lunne böcker. Uppsala.
- Gräslund, A-S. 1992. Kultkontinuitet - myt eller verklighet? i *Kontinuitet i kult och tro, från vikingatid till medeltid*. Projektet Sveriges kristnande, publikationer 1. (Red.) Nilsson, B. Lunne böcker. Uppsala.
- Hallencreutz, C. F. 1991. Kyrkolivet före sockenkyrkan. i *Kyrka och socken i medeltidens Sverige, Studier till Det medeltida Sverige 5* (Riksantikvarieämbetet). (Red.) Ferm, O. Norstedts. Stockholm.
- Klackenborg, H. 1992. *Moneta Nostra, monetarisering i medeltidens Sverige*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Lagerqvist, L. O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Numismatiska bokförlaget. Stockholm.
- Liljeholm, N. 1999. *Gravfält kontra kyrkogård - Bysans kontra Rom? : diskussion kring det senvikingatida begravningsskicket på Gotland utifrån gravfältet Stora Hallvards och Silte kyrkas kyrkogård*. i *Fornvännen* 94.
- Lindquist, S-O. 1981. Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie. *Gotländskt arkiv 1981*. Gotlands Fornsal. Visby.
- Löthman, L. 1992. Topografi och fornlämningar. i *Sveriges kyrkor volym 215, Silte kyrka*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Malmer, B. 1983. Hur gutarna använde silvret, i *Gutar och vikingar*. Jansson, I (Red.) Norstedts. Stockholm.
- Myrberg, N. 2008. *Ett eget värde, Gotlands tidigaste myntning, ca 1140-1220*. Diss. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. Stockholm.
- Nilsson, B. 1998. *Sveriges kyrkohistoria, 1. missionstid och tidig medeltid*. Verbum. Arlöv.
- Nilsson, B. 1994. *Kvinnor, män och barn på medeltida begravningsplatser*. Projektet Sveriges kristnande, publikationer 3. Lunne böcker. Uppsala.
- Olsen, O. 1966. *Hørg, hov og kirke*. Diss. København.
- Olsen, O. 1993. Kristendommen og kirkerna. i *Viking og Hvidekrist, Norden og Europa 800-1200*. (Red.) Roesdahl, E. Nordisk Ministerråd. København.
- Redin, L. 1976. *Lagmanshejdan, Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. CWK Glerups. Lund.

- Siltberg, T. 2011. *Kyrkolokalisering och eventuella storgårdar på Gotland*. i *Fornvännen* 106.
- Svahnström, G. 1993. *Rysk konst, från Vladimir den helige till Ivan den förskräcklige 1000 - 1550*. Ödins Förlag. Visby.
- Thunmark-Nylén, L. 1991. Churchyard finds from Gotland (11th-12th centuries). i *Archaeology East and West of the Baltic*. (Red.) Jansson, I. Stockholm University. Stockholm.
- Thunmark-Nylén, L. 1990-1991. Vikingatid eller medeltid? Om datering av gotländska gravfynd. i *Tor, tidskrift för arkeologi vol. 23 1990-1991*. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.
- Thunmark-Nylén, L. 1980. Om de Gotländska kyrkornas ålder, i *Gotländskt arkiv 1980*. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- Trotzig, G. 1972. En stavkyrka i Silte, i *Gotländskt arkiv 1972*. Gotlands fornsal. Visby.’
- Ullén, M. 1995. Bygga i trä. i *Signums svenska konsthistoria. [Bd 3], Den romanska konsten*. (Red.) Karlsson, L. Signum. Lund.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint, Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Bilder och illustrationer

- (Fig.1) © Erik Olsson/BUS 2015. Foto: Mart Marend.
- (Fig.2) Foto: Waldemar Falck, 1971 (ATA).
- (Fig.K1) Författaren, efter förlaga från originaldokumentationen (ATA).
- (Fig.3) Foto: Waldemar Falck, 1971 (ATA).
- (Fig.K2) Författaren, efter förlaga från originaldokumentationen (ATA).
- (Fig.4) Foto: Christoph Kilger. Redigering: Författaren.
- (Fig.5) Foto: Christoph Kilger. Redigering: Författaren.
- (Fig.6) Waldemar Falck, 1971 (ATA).

Förkortningar:

ATA - Antikvarisk-Topografiska Arkiv

GF - Gotlands Fornsal

RAGU - Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar

SvK - Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium

tpq - *terminus post quem* (Lat. “tidpunkt efter vilken”)